

Праз слова абуджаць любоў да радзімы

У [Інстытуце мовы і літаратуры НАН Беларусі](#) пачынаецца вялікая праца — складанне зводнага слоўніка беларускіх народных гаворак

Любы народ лічыць за гонар абагуліць усё тое лепшае, што ёсць у яго мове. Словы, якія назапашваліся стагоддзямі, — духоўны скарб краіны. У наш час гэтая праца асабліва важная, бо носьбітаў натуральнай беларускай мовы — людзей, якія яе атрымалі ў спадчыну, а не вывучалі спецыяльна, — з кожным годам усё менш. Наша мова значна багацейшая за тую, з якой мы знаёмыя па літаратурных слоўніках. Багата слоў, якія маглі б папоўніць сучасную гаворку. Больш за тое, моўная, маўленчая экзотыка можа паслужыць не толькі беларусам. Адметныя словы, якія захаваліся ў пэўнай мясцовасці — выдатная прынада для турыстаў. Даволі часта за дыялектнымі словамі хаваюцца нашы звычаі, абрады, светапогляд.

Помнік жывой беларускай мове

Ідэі скласці зводны слоўнік беларускіх народных гаворак ужо больш за стагоддзе. У 1908 годзе Яўхім Карскі выйшаў з ідэяй стварэння "Словаря беларускага наречя", які павінен быў складацца з дзвюх частак: гістарычнай і ўласна жывой мовы (слоўніка гаворак). Ужо ў 20-х гадах іншы даследчык, Сцяпан Некрашэвіч, улічваючы лінгвістычную сітуацыю, сацыяльныя патрэбы грамадства, заўважыў, што неабходна стварыць абагульнены слоўнік, які б адначасова адлюстроўваў і ўласна дыялектныя багацці, і літаратурныя. Але гэта павінен быць не проста набор усіх слоў. Крытэрыі адбору лексікі былі вельмі сур'ёзна прадуманы. Гэты слоўнік уключаў бы ўсё тыпова беларускае, назапашанае ў гаворках, а з другога боку, ён быў бы і літаратурным: тое, што не з'яўлялася ўласнадыялектным, у слоўнік не ўключалася б. Менавіта тады пачалося паляванне на моўную, маўленчую лінгвістычную экзотыку. За вельмі кароткі час былі сабраны сотні тысяч слоў. А дапамагалі ў гэтай справе навукоўцам краязнаўцы...

— На пачатку 20-х гадоў краязнаўчы рух быў унікальны, ён быў лінгвістычны па сваёй сутнасці, — расказвае **супрацоўнік аддзела дыялекталогіі і лінгвагеаграфіі Інстытута мовы і літаратуры Вераніка Курцова** (на фота). — Пачыналася беларусізацыя, патрэбны былі слоўнікі для таго, каб распачаць адукацыю на беларускай мове. Узнікла неабходнасць хутка сабраць моўныя скарбы, каб стварыць слоўнік жывой беларускай мовы. Тады было прынята вельмі мудрае, прадуманае рашэнне аб'яднаць гэтай справай усіх ахвотных. Інстытут беларускай культуры разгарнуў шырокую працу па ўпарадкаванні матэрыялу для стварэння поўнага слоўніка беларускай мовы. Была распрацавана спецыяльная праграма, яе разаслалі ў розныя краязнаўчыя таварыствы, гурткі, мясцовым настаўнікам.

Гэта праца была вельмі ініцыятыўная, натхнёная і ўнікальная. Яна была і арганізацыйна, і метадычна прадуманай. Ідэя была стварыць спачатку параённыя слоўнікі, пасля краёвыя і нарэшце звесці ўсё сабранае ў адзін агульны слоўнік. Дапаможная метадычная інструкцыя была прадумана да дробязяў — пры дасыланні слоў карэспандэнтамі пажадана было дадаваць да картак-запісаў малюнкi, узоры, здымкі і іншыя матэрыялы, што маглі б зрокава перадаваць значэнне пэўнага слова.

Для таго, каб зрабіць найбольш поўны слоўнік, трэба пабыць у экспедыцыі не адзін дзень і не адзін год. Але ж навуковец не можа быць у экспедыцыі круглы год, а за адзін раз ён усяго і не высветліць.

Напрыклад, супрацоўнікі нашага інстытута стварылі "Хрэстаматыю па беларускай дыялекталогіі. Цэнтральная зона". Толькі для таго, каб падрыхтаваць тэксты, мы выязджалі ў экспедыцыі дзесяць гадоў запар.

— Ці была праца завершана?

— Яна не магла быць завершана, бо пачаліся рэпрэсіі. Каго ні вазьмі з навукоўцаў, якія займаліся гэтай справай, — яны былі альбо сасланыя, альбо расстраляныя. Мы не атрымалі слоўніка жывой беларускай мовы ў тым выглядзе, як гэта было задумана. І тым не менш было зроблена неверагодна многа. На пачатак 1928 года камісіяй было сабрана больш як 400 тысяч слоў з жывой беларускай мовы і з твораў беларускіх пісьменнікаў. Выйшлі "Віцебскі краёвы слоўнік", "Краёвы слоўнік Чэрвеншчыны". У 1927-28 гадах былі амаль да канца апрацаваны слоўнікі Мазыршчыны і Калініншчыны (калінінская акруга існавала ў 1924-27 гг.). Пачалі ўкладацца слоўнікі Аршаншчыны, Магілёўшчыны, Смаленшчыны, але справа не была даведзена да канца. Бясспрэчна, калі б гэты слоўнік быў падрыхтаваны, ён бы адлюстроўваў тыя багацці, якія былі характэрны для беларускага маўлення. Прычым ідэя была адлюстраваць не толькі тое, што тады ўжывалася ў беларускім маўленні, але і словы і канструкцыі, якія былі характэрны для беларускай мовы раней, якія захаваліся ў фальклорных, этнаграфічных матэрыялах. Гэта быў бы велічны помнік беларускай мовы не толькі пачатку XX стагоддзя, але і ўсяго яе папярэдняга развіцця.

Крыніца для літаратурнага ўжытку

— Што будзе ўяўляць сабой сучасны зводны слоўнік?

— Хочацца, каб ён змясціў усё, што створана беларускім народам, што яшчэ захоўваецца ў памяці і ўжываецца ў маўленні. Жывая беларуская мова і сёння існуе ў вёсцы, няхай і ў сацыяльна-абмежаваным асяродку, бо карыстаюцца ёй пераважна людзі, якія нарадзіліся перад вайной ці адразу пасля яе. Але гэта натуральная маўленчая традыцыя, гэтыя людзі спецыяльна не вывучалі беларускую мову. Наша задача таксама пры стварэнні зводнага слоўніка максімальна падняць усё тое, што ўжо занатавана, абагуліць у слоўніку ўсе наяўныя матэрыялы самых розных крыніц: лексікаграфічных, лінгвагеаграфічных і, бясспрэчна, багатую фальклорную, этнаграфічную спадчыну, архіўныя матэрыялы. Тады мы здолеем паказаць, якое багацце мае жывая беларуская мова. Гэта набыткі з усёй Беларусі, мова захавала так шмат адметнасцяў, што проста нельга не ўразіцца. Калі будзе сабраны такі моўны скарб — зводны слоўнік народных гаворак, чаму б словы, якія ўжываюцца ў гаворках на вялікай тэрыторыі, калі значэнне іх зразумелае і ўжыванне не выклікае ніякіх пытанняў, не уключыць у літаратурны слоўнік?

Алена Дзядзюля. Праз слова абуджаць любоў да радзімы

— *Пры стварэнні зводнага слоўніка будзе выкарыстоўвацца толькі архіўны матэрыял?*

— Безумоўна, не. Існуюць самыя розныя крыніцы. У гэты слоўнік будуць уключаны матэрыялы, якія адлюстраваны ва ўсіх слоўніках, якія былі створаны раней.

Мы мяркуем, што гэта будзе арыгінальная праца. Калі паглядзець на зводны слоўнік "Словарь русских народных говоров", можна заўважыць, што ў ім даецца вельмі абмежаваная колькасць прыкладаў. Хочацца, каб у нашым новым слоўніку былі адлюстраваны ўсе крыніцы, дзе было зафіксавана слова. Ёсць і такая ідэя: перагледзець розныя тэксты з мэтай выпіскі слоў, якія яшчэ не зарэгістраваны ў слоўніках. На першым этапе будзем працаваць з лексікаграфічнымі матэрыяламі, лексічнымі атласамі, архіўнымі матэрыяламі, фальклорнымі, этнаграфічнымі, хрэстаматыямі з дыялектнымі тэкстамі. Безумоўна, нам хацелася б перагледзець і тэксты пісьменнікаў, у тым ліку і сучасных. Цудоўна, што існуе зацікаўленасць у напісанні тэкстаў на народнай гаворцы. Напрыклад, можна назваць Полацкі этнаграфічны зборнік "Народная проза беларусаў Падзвіння". Можна ўгадаць пра ўшацкі словазбор у творах Рыгора Барадуліна, цікава перагледзець творы Пташнікава, вельмі багатыя на лексічныя дыялектныя сродкі. Але ўсё гэта вялікая праца, якую немагчыма зрабіць адразу. Расійскія даследчыкі пачалі складаць свой слоўнік "Словарь русских народных говоров" у сярэдзіне мінулага стагоддзя, і гэта выданне яшчэ не завершана.

— *Акрамя таго, што вы працуеце з ужо сабранымі матэрыяламі, вы збіраеце словы. Але ў вас задача яшчэ больш складаная, чым у даследчыкаў 20-х гадоў, бо ў наш час, калі мова знікае з натуральнага ўжытку, трэба паспець сабраць...*

— Так, мы кожны год ездзім у дыялекталагічныя экспедыцыі. Для таго, каб сабраць інфармацыю па максімуму, запісваем тэксты, якія пасля правяраем на наяўнасць у іх адметных слоў. Словы гэтыя выпісваюцца і дадаюцца ў агульную картатэку. Вядома, нам трэба спяшацца. Важна, каб захавалася не проста слова. Каб атрымаць суцэльнае ўяўленне пра маўленчыя традыцыі, запісваем размовы з вяскоўцамі. Мы захоўваем і гукавыя запісы, каб можна было вывучаць не толькі лексічныя сродкі, якія ўжываюцца ў сучаснай гаворцы, але і фанетыку, марфалогію, сінтаксіс.

Моўная экзотыка і турызм

— *Ці магчыма сёння прыцягнуць да справы збірання слоў краязнаўцаў, як гэта было ў 20-я гады?*

— Вельмі важна падключыць тых людзей, якія жывуць на месцах, да гэтай справы. Напрыклад, вельмі сур'ёзна мяняецца наш ландшафт, было б цудоўна, калі б атрымалася максімальна поўна сабраць мікратапанімію рэгіёнаў. Менавіта энтузіясты, якія на месцах вывучалі б назвы такіх аб'ектаў рэльефу, гэта могуць зрабіць найбольш грунтоўна. Нават мясцовыя мянушкі — гэта таксама гістарычная спадчына. Цікавасць да сваёй малой радзімы існуе. Сённяшні краязнаўчы рух накіраваны на вывучэнне асобы, гістарычных помнікаў, археалагічных. Але я не ведаю ніводнай раённай арганізацыі, якая захаплялася б сваім родным словам і вучыла захапляцца ім. Было б ідэальна, каб мясцовыя краязнаўчыя музеі, таварыствы ў першую чаргу працавалі на прывітанне любові да роднага слова. Можна было б стварыць маленькую лінгвістычную энцыклапедыю раёна. Гэта адна з крыніц, якая дазваляе выходзіць Алена Дзядзюля. Праз слова абуджаць любоў да радзімы

пачуццё любові да сваёй маленькай радзімы, і найперш да слова. Менавіта праз слова можна паказаць адметнасці рэгіёна. Гэта можна выкарыстоўваць нават для вясковага экатурызму. Распавядаць, якія словы ўжываюцца на тэрыторыі раёна, чаму пэўныя прадметыносяць такую назву. Напрыклад, спытай у каго-небудзь з дзяцей цэнтральных рэгіёнаў, што такое каўрыга, — пачуеш што заўгодна. Наўрад ці хто скажа, што гэта перасохлая, засохлая глеба. А як чалавек успрыме словы: "Што ты мне вяльбуеш дачушку?". Вяльбуеш — значыць услаўляеш, ганарышся ёй. На Полаччыне гатуюць "клёцкі з душою". Чаму б не зрабіць на гэтым акцэнт, не распавесці, чаму яны так называюцца. І такой экзотыкі, паверце, у кожным рэгіёне праз край. Знойдуцца і людзі, якія ўмеюць творча падаць такую інфармацыю, са смакам.

P.S. У [Акадэміі навук](#) пачало выходзіць новы часопіс — "Беларуская дыялекталогія". У ім у тым ліку друкуюцца і дыялектныя словы, дасланыя навукоўцам чытачамі газеты "Звязда". Дарэчы, гэтыя словы таксама ўвойдуць у зводны слоўнік беларускіх народных гаворак.

Алена Дзядзюля